

SOCIETAS SCIENTIARUM AC LITTERARUM PREMISLIENSIS

ROČZNIK PRZEMYSKI

HISTORIA

T. XLVIII 2012 Z. 4

W NUMERZE:

EWA CZERNICKA
BRZYKOWIE, WARGOCCY
CZECHOWICZOWIE - PRZED
STAWIENIE ELITY WŁADZY
W PRZEMYSŁU W DRUGIEJ
POŁOWIE XVI WIEKU
ADAM SZCZUPAK
KULT ŚW. JOZAFATA W
GRECKO KATOLICKIEJ
DIECEZJI PRZEMYSKIEJ W
OKRESIE RZĄDÓW BISKUPA
JOZAFATA KOŃCZYŁOW
SKIEGO (1917-1946)
ANNA DRYNTUK
WAWRYNIUK
DELIMITACJA WSCHODNIEJ
GRANICY POLSKI PO II
WOJNIE ŚWIATOWEJ A
SPRAWA MEDYK
ANNA KWIATEK
SOCJALISCI POLSCY A
RELIGIA NA PRZEŁOMIE XIX
I XX WIEKU, PRZYPADKI
HERMANA LIEBERMANA
JOŁANTA
CZARTORYSKA
DZIAŁALNOŚĆ
PARLAMENTARNA
HERMANA LIEBERMANA

SPIS TREŚCI

I. ARTYKUŁY I ROZPRAWY:

EWA GRIN-PISZCZEK

*Brzykowie, Wargoccy, Czechowiczowie – przedstawiciele elity władzy
w Przemyśle w drugiej połowie XVI wieku* 3

ANNA MARKIEWICZ

Testament rotmistrza Marcina Ubysza z Mogielnicy z 1690 r. 21

WASYL DENISIUK

*Російська місцева адміністрація та польська шляхта
в контексті вирішення «польського питання» на Волині в першій
третині XIX ст. (Rosyjska administracja lokalna i polska szlachta
w kontekście rozwiązania „pytania polskiego” na Wołyniu w pierwszym
trzydziestoleciu XIX wieku).* 33

SABINA REJMAN

*Organizacja posiedzeń Rad miejskich w znaczniejszych miastach
Galicji Zachodniej w latach 1889–1914.* 43

ANNA KWIATEK

*Socjaliści polscy a religia na przełomie XIX i XX wieku. Przypadek
Hermana Liebermana* 63

JOLANTA CZARTORYSKA

Działalność parlamentarna Hermana Liebermana 71

JÓZEFA KOSTEK

Przemyskie środowisko artystyczne XIX i XX w. 85

ADAM SZCZUPAK

*Kult św. Józafata w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w okresie
rządów biskupa Józafata Kocyłowskiego (1917-1946)* 103

ANDRZEJ WAWRYNIUK

*Delimitacja wschodniej granicy Polski po II wojnie światowej
a sprawa Medyki.* 119

II. ŹRÓDŁA:

JERZY KOTKOWSKI

Powroty, opracowali Rita Majkowska, Tomasz Pudłocki 143

MARIUSZ FRODYMA

Chodziłem do Słowaka 163

III. RECENZJE:

ZDZISŁAW BUDZYŃSKI

Geografia historyczna Kościołów i wyzwań w nowym ujęciu 171

ELŻBIETA KNAPEK

rec.: *Anna Łosowska Pennae investivi Praemisliae. Notariusze kancelarii kościelnych, pisarze sądów oraz urzędów świeckich w XV i na początku XVI wieku (Przemyśl 2011)* 185

ANNA ŁOSOWSKA

Czy chcemy dostrzec nowy obraz środowiska pisarskiego Przemyśla w XV wieku? (Odpowiedź na recenzję dr Elżbiety Knapkę) 191

РОСІЙСЬКА МІСЦЕВА АДМІНІСТРАЦІЯ ТА ПОЛЬСЬКА ШЛЯХТА В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ «ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ» НА ВОЛИНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТ.

Волинь була включена в склад Російської імперії у результаті поділів Польщі в 1793 та 1795 рр. (імператорський маніфест від 27 березня 1793 р.¹ та імператорський указ від 1 травня 1795 р.²). Нова влада бачила перебування Волині у складі Речі Посполитої як велику втрату для розвитку регіону³ [2, 229-230]. На думку російських урядовців, одним з негативних наслідків колонізації регіону стала складна суспільно-політична конструкція. Польська шляхта зберегла за собою особливі права на володіння власністю (земельною та кріпаками); на свободу політичної та економічної діяльності; була звільнена від сплати податків. Вона була носієм польської політичної програми відновлення Речі Посполитої «від моря до моря», що суперечило російським планам. Разом з тим, незважаючи на елітне положення шляхти у новій державі, воно не повністю відповідало високому статусу російського дворянства⁴. Такі суперечності, ряд місцевих особливостей у поєднанні з відсутністю цілеспрямованої політики щодо поляків регіону в період 1795-1830 рр. породили неоднозначну ситуацію поєднання нової та старої влади.

Після остаточного приєднання до Російської імперії території колишнього Волинського воєводства стали частиною Ізяславського намісництва, потім – Звягельської губернії, яка із 1796 р. стала називатись Волинською⁵. В 1795 р. до складу Російської імперії увійшли Кременецький, Дубенський повіти (спочатку до Подільської губернії, пізніше передані до Волинської

¹ Полное собрание законов Российской империи, съ 1649 года (dalej – ПСЗРИ), т. XXIII, Санкт-Петербург, 1830, сс. 410-412.

² ПСЗРИ, т. XXIII, сс. 691-692.

³ Батюшков П. Н. Волинь, Исторические судьбы Юго-Западного края, Санкт-Петербург 1888, сс. 229-230.

⁴ Войтенко Ю. М., Еліта Правобережної України в російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793-1832 рр.): дис... канд. іст. наук, Переяслав-Хмельницький, 2008, с. 165.

⁵ Батюшков П. Н. *op. cit.*, с. 234.

губернії), а також Володимирський, Луцький та Ковельський повіти⁶. В 1797 р. її кордони змінились, частина повітів була ліквідована, розділена між іншими. З кінця 1797 р. Волинська губернія складалась з 12-ти повітів: Володимирського, Дубенського, Житомирського, Заславського, Ковельського, Кременецького, Луцького, Новоград-Волинського, Овруцького, Острозького, Рівненського та Старокостянтинівського⁷.

«Новоприєднані землі» були дуже важливими для Російської імперії в ідеологічному плані, в контексті політики «збирання руських земель». У зв'язку з цим «західні» або «литовські» губернії були невдовзі перейменовані в «Західну Росію»⁸, що показувало їхнє місце в ідеологічній системі імперії.

Незважаючи на те, що віце-міністр освіти С. Уваров сформулював вперше ідеологічну дефініцію Російської імперії «православ'я, самодержав'я, народність» тільки в 1832 р.⁹, внутрішня політика реалізовувалась на таких засадах задовго до цього.

Спрямованість та настрій суспільно-політичної думки в Російській імперії можна побачити на прикладі аналізу «Мнения русского гражданина» Н. М. Карамзина (1795 р.)¹⁰. Думка цього громадського діяча про безповоротність інкорпораційних процесів в державі надзвичайно схожа із роздумами М. Н. Каткова в статті «Что нам делать с Польшею?» (1863 р.)¹¹, незважаючи навіть на те, що ці два нариси розділені більш ніж семидесятирічною перервою.

«Польське питання» було одним з головних в переліку першочергових проблем російської влади. В міжнародній політиці воно стосувалось, в першу чергу, долі польської державності та проблем і перспектив польського національно-визвольного руху¹².

В межах Російської імперії воно полягало в приборканні польського національного руху шляхом нівелювання суспільного, економічного та культурного впливу польської шляхти на новоприєднаних землях. Вирішення «польського питання» включало в себе ряд пунктів: інкорпорація польської шляхти до російського суспільства, зменшення значення польської шляхти

⁶ Зінченко А. Л., *Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII — першій половині XIX століття*, Київ, 1994, с. 38.

⁷ Кабузан В. М. Українцы в мире - динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века — 1989 год. Формирование этнических и политических границ украинского этноса, Москва, 2006, с. 84.

⁸ Korobowicz A., Witkowski W., *Prawo i sądy na zabranych ziemiach Rzeczypospolitej w XIX wieku*. «Czasopismo prawno-historyczne», t. 60, zeszyt 1, s. 61-84.

⁹ Kołbuk W., *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim wobec polskich poczynań niepodległościowych*. „Chrześcijański wschód a kultura polska”, Lublin, 1989. s. 40.

¹⁰ Батюшков П. Н., *op. cit.*, с. 257.

¹¹ Катков М. Н., *Что намъ делать съ Польшею?* *Русский вестник*, 1863, № 3, сс. 469-506.

¹² Щербак Н., *Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII — початок XX ст.)*, Київ, 2005, с. 82.

в роботі органів місцевої адміністрації, судів та поліції, збільшення частки російських поміщиків серед землевласників губернії, усунення впливу католицької церкви та приєднання греко-католицької церкви до православної, заміна польської мови російською у веденні документації державних органів на Волині та ін.

Після Третього поділу Польщі одним з визначальних завдань для російської влади на Правобережжі була інкорпорація польської шляхти до стану дворянства або її делегітимація. Починаючи від Катерини II той чи інший високий сановник створював проекти на тему примарної депортації до різних регіонів польської збіднілої шляхти¹³, яка втратила можливості до кар'єрного зростання і була найрадикальнішою верствою суспільства¹⁴.

Складною в очах російської влади виступала і ситуація в освіті та армії. Вона не знала, як діяти в цих сферах: ізолювати поляків і не допускати їх до інших колективів чи робити обмеження у відсотковому відношенні (наприклад, 10 або 20 %) і таким чином, змушувати їх зазнавати домінуючого російського впливу¹⁵.

Загалом, політичні цілі російської влади в регіоні визначали сутність аграрної, соціальної та релігійної політики¹⁶, проте часто на практиці вона не реалізовувалась.

На думку Л. Горизонтова, вихідною ідеєю по відношенню до Правобережної України (як і білоруських земель) слугувало переконання в національній єдності усіх східних слов'ян. Вдалим конкурентом селянофільських проектів завжди виступала ідея насадження російської поміщицької власності¹⁷. Російська влада виставляла себе захисницею прав місцевого православного народу. В першій половині XIX ст. було створено ряд проектів по захисту селян від сваволі поміщиків та звільненню селян від кріпосної залежності¹⁸. Проте в її політиці яскраво простежується орієнтація на збереження соціальної стабільності¹⁹. Схильність до порозуміння між польським поміщиком та російською місцевою адміністрацією в питанні приборкання селянської маси та недопущення бунтів намітилась майже відразу після

¹³ Бовуа Д., *Російська влада та польська шляхта в Україні 1793-1830 рр.*, Львів, 2007, сс. 67-79.

¹⁴ Щербак Н., *op. cit.*, с. 83.

¹⁵ *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, Том X, Часть 3, *Волынская губерния*, Санкт-Петербург, 1850, сс. 47-49.

¹⁶ Брославський В. Л., *Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793-1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні: дис... канд. іст. наук*, Тернопіль 2007, с. 148.

¹⁷ Горизонтов Л. Е., *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX — начало XX в.)*, Москва, с. 216.

¹⁸ Крижановська О., *Поміщицькі селяни Правобережної України у 30–50-их роках XIX ст. (умови життя, суспільно-політичний світогляд, соціальний темперамент)*, Київ, 2008, сс. 34-36.

¹⁹ Зінченко А. Л., *Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII — першій половині XIX століття*, Київ, 1994, с. 45.

приходу в регіон нової влади, на початку XIX ст.²⁰. Імператорський маніфест «Про відповідний послух селян своїм поміщикам у всіх повинностях, і про обов'язки по відношенню до цього губернських начальств та приходських священників» від 29 січня 1797 р. закріплював союз влади з поміщиками, спрямований проти «буйства» селян, що виражалось в їхньому прагненні отримати особисту свободу²¹. Загалом, значна частина суспільного устрою новоприєднаних земель ґрунтувалась на компромісі між традиціями часів РП та новими політичними обставинами²².

Методи та знаряддя ведення політики були різноманітними. Головним адміністративним утворенням на території Правобережної України було Київське генерал-губернаторство. Воно не мало чітко визначених функцій у військовій, цивільній та судовій сферах влади. Його функції коливались в залежності від обставин та головного місцевого урядовця²³. Проте безсумнівним є те, що всі постанови центральної влади реалізовувались через генерал-губернаторство.

Персонал державного апарату був основним інструментом реалізації урядової політики. Нормативні акти, прийняті законодавцями, були націлені на забезпечення якісного функціонування цивільної служби, на створення міцного і дієвого вертикального зв'язку державних владних структур²⁴. Все ж досить часто ці принципи та нормативні акти не реалізовувались на практиці.

Російське чиновництво, за задумом столиці, повинно було стати регулюючим важелем між соціальними протиріччями поміщиків та селян. Проте в практиці діяльності російських органів влади на губернському рівні традиційними до 1832 р. і частими після 1832 р. були підношення дарунків чиновникам від імені дворянства або окремих осіб, які часто мали характер прихованих хабарів²⁵. Часто це визначало прихильність чиновників саме до однієї зі сторін.

Л. Горизонтов вдало підмітив, що здійснення політики влади щодо поляків залежала від конкретного представника конкретної ланки вертикальної структури «центральна влада – голова місцевої адміністрації – чиновник»²⁶. В переважній більшості це виступало в ролі суб'єктивного фактора, несприятливого для реалізації цієї політики.

Проголошені законодавством принципи у підборі кадрів на цивільну службу розходились з реальним життям. Були розповсюджені такі «хворо-

²⁰ Бовуа Д., *op. cit.*, сс. 67-79.

²¹ ПСЗРІ, т. XXIII, сс. 305-306.

²² Bairauskaite T., *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny”, т. LXXXIX, zeszyt 1, 1998, s. 125.

²³ Korobowicz A., Witkowski W., *Prawo i sądy na zabranych ziemiach Rzeczypospolitej w XIX wieku*, s. 63.

²⁴ Бармак М. В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII — перша половина XIX ст.), Тернопіль, 2006, с. 210.

²⁵ Ibidem, с. 190.

²⁶ Горизонтов Л. Е., *op. cit.*, с. 218.

приходу в регіон нової влади, на початку XIX ст.²⁰. Імператорський маніфест «Про відповідний послух селян своїм поміщикам у всіх повинностях, і про обов'язки по відношенню до цього губернських начальств та приходських священників» від 29 січня 1797 р. закріплював союз влади з поміщиками, спрямований проти «буйства» селян, що виражалось в їхньому прагненні отримати особисту свободу²¹. Загалом, значна частина суспільного устрою новоприєднаних земель ґрунтувалась на компромісі між традиціями часів РП та новими політичними обставинами²².

Методи та знаряддя ведення політики були різноманітними. Головним адміністративним утворенням на території Правобережної України було Київське генерал-губернаторство. Воно не мало чітко визначених функцій у військовій, цивільній та судовій сферах влади. Його функції коливались в залежності від обставин та головного місцевого урядовця²³. Проте безсумнівним є те, що всі постанови центральної влади реалізовувались через генерал-губернаторство.

Персонал державного апарату був основним інструментом реалізації урядової політики. Нормативні акти, прийняті законодавцями, були націлені на забезпечення якісного функціонування цивільної служби, на створення міцного і дієвого вертикального зв'язку державних владних структур²⁴. Все ж досить часто ці принципи та нормативні акти не реалізовувались на практиці.

Російське чиновництво, за задумом столиці, повинно було стати регулюючим важелем між соціальними протиріччями поміщиків та селян. Проте в практиці діяльності російських органів влади на губернському рівні традиційними до 1832 р. і частими після 1832 р. були підношення дарунків чиновникам від імені дворянства або окремих осіб, які часто мали характер прихованих хабарів²⁵. Часто це визначало прихильність чиновників саме до однієї зі сторін.

Л. Горизонтов вдало підмітив, що здійснення політики влади щодо поляків залежала від конкретного представника конкретної ланки вертикальної структури «центральна влада – голова місцевої адміністрації – чиновник»²⁶. В переважній більшості це виступало в ролі суб'єктивного фактора, несприятливого для реалізації цієї політики.

Проголошені законодавством принципи у підборі кадрів на цивільну службу розходились з реальним життям. Були розповсюджені такі «хворо-

²⁰ Бовуа Д., *op. cit.*, сс. 67-79.

²¹ ПСЗРІ, т. XXIII, сс. 305-306.

²² Bairauskaite T., *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny”, т. LXXXIX, zeszyt 1, 1998, s. 125.

²³ Korobowicz A., Witkowski W., *Prawo i sądy na zabranych ziemiach Rzeczypospolitej w XIX wieku*, s. 63.

²⁴ Бармак М. В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII — перша половина XIX ст.), Тернопіль, 2006, с. 210.

²⁵ Ibidem, с. 190.

²⁶ Горизонтов Л. Е., *op. cit.*, с. 218.

би» кадрової політики, як становість у підборі, розстановці, службовому зростанні чиновників, закритість висунення і призначення на посади, відсутність рівного доступу громадян до державної служби, широке розповсюдження протекціонізму при прийомі до адміністративних установ, наданні чинів тощо. Реальними передумовами просування чиновника по кар'єрній драбині були 1) здатність до покірності, беззастережна старанність, згода з роллю гвинтика в машині державного апарату, уміння пристосовуватися до волі інших людей; 2) близькість до начальницьких посадовців, здатність залучитися їх патронатом²⁷. Таке начальство на Волині до Листопадового повстання було майже повністю представлене польською заможною шляхтою.

Головні суди були в губерніальних центрах. Вони ділилися на два департаменти (карний та цивільний) та склалися з 2 предводителів (яких на практиці і далі називали маршалками), 2 радників (з призначення уряду), 6 асесорів (вибиралися шляхтою, на практиці називали депутатами)²⁸.

Повітова адміністрація була значною мірою узалежнена від шляхетських зібрань. Уряд робив спроби зняти цю підпорядкованість, проте це робилося поволі. А волинська шляхта, на відміну від подільської та київської, домоглася навіть повернути і ті невеликі втрати, які вона зазнала раніше. Зокрема, вона повернула собі право обирати начальника повітової поліції. Крім того, в 1822 р. волинська шляхта домоглася від влади збільшення кількості посад у поліції та повітових судах (подільська шляхта добила цього в 1827 р., а київська — взагалі не здобула такого привілею)²⁹. Для порівняння на території колишнього Великого князівства Литовського ситуація щодо обрання чи призначення земських справників і була такою ж. Проте, якщо на Волині це було юридично обґрунтовано, то на території Північно-Західного краю це було систематичним порушенням закону³⁰.

В повітових центрах були земські суди (склалися з судді, двох підсуддів, писаря), а також підкоморські (підкоморій, коморник і возний). Вони займалися ухвалами першої інстанції в справах цивільних та карних³¹. В кінці XVIII – першій половині XIX ст. повітові суди були в жахливому стані. За словами Нємцевича, переданими Т. Стецьким, в кінці XVIII ст. земські та гродські суди міста Луцька проходили в корчмах євреїв³². Навіть в середині XIX ст. луцький повітовий суд знаходився на території замка³³, що означало, що він був дуже тісним та незручним.

Граф Н. Олізар залишив детальний опис негативних сторін діяльності повітового суду. За його словами, члени суду жили в різних частинах по-

²⁷ Бармак М. В., *op. cit.*, сс. 106, 123, 210

²⁸ Korobowicz A., Witkowski W., *op. cit.*, s. 73.

²⁹ Бовуа Д., *op. cit.*, сс. 162-165, 202.

³⁰ Bairasauskaite T. Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku, ss. 266-267.

³¹ Korobowicz A., Witkowski W., *op. cit.*, s. 73.

³² Stecki T., *Łuck starożytny i dzisiejszy*, Kraków 1876, ss.108-115.

³³ Военно-статистическое обозрение Российской империи, с. 143.

віту. Загалом суд складався з «головуючого» («капітан справник»), а також чотирьох асесорів (були випадки і більшої кількості асесорів, в залежності від величини повіту та місцевих потреб). До їхньої компетенції входили всі слідства та екзекуції. Часто асесори, що жили в помістях «обивателів», вимагали плату за зменшення екзекуції або промовчування чогось у своїх рапортах. Зазвичай, обивателі платили їм як грошима, так і продуктами, але оскільки плата була різною в різних місцях, то вони намагалися проживати в помістях багатших обивателів. Ця система, за словами Олізара, поєднувала в собі все найгірше, що могло бути. Такими були всі «нижні суди» (повітові), особливо там, де вони не вибиралися «обивателями». Хоча були і винятки – чесні асесори³⁴.

Численна присутність польських шляхтичів у державних маєтках вела до того, що там, як в приватних помістях, судочинство здійснювали шляхетські зібрання та їхні суди. Ревізії, що проходили в 1820-их роках, результати яких наводить Д. Бовуа, свідчать про високий рівень корумпованості повітових судів. Добросовісне виконання своїх обов'язків були скоріше винятком³⁵.

Н. Олізар описав ситуацію, коли він з допомогою хабара в декілька сотень рублів зумів випитати в Слухаського, одного з асесорів, що жив в помісті графа Олізара, інформацію про донесення. Асесор пообіцяв не відсилати ці донесення далі³⁶.

А. Портнов наводив приклади тісного родинного зв'язку між польськими поміщиками та представниками повітової адміністрації, до яких спочатку звертались селяни зі скаргами на утиски. Переконавшись у безрезультатності таких дій, вони йшли до вищих урядовців³⁷.

Т. Баїрасаускайте виділяє ще одну особливість взаємин польської шляхти та російської адміністрації. Держава регламентувала роботу більше губернiального сеймику, ніж повітових. Таким чином, повітові сеймики мали більше автономії³⁸. Відповідно, впливи польської шляхти, яка повністю домінувала на сеймиках, був помітніший в повітовій адміністрації, тобто на місцях.

Ще одним важливим фактором необ'єктивності адміністрації, зокрема повітової поліції, було те, що справник (начальник повітової поліції) обирався на повітових зібраннях шляхти. У 1805 р. за пропозицією київського цивільного губернатора Панкратьєва було реформовано систему судочинства. Справник затверджувався Сенатом за пропозицією губернатора.

³⁴ *Pamiętniki kasztelana Narcyza Olizara. Rok 1831*, Warszawa, 1907, s. 110-111.

³⁵ Бовуа Д., *op. cit.*, сс. 203, 216-217.

³⁶ *Pamiętniki kasztelana Narcyza Olizara*, s. 111-112.

³⁷ Портнов А. В., *Селянство Правобережної України між польською шляхтою і Російською імперією (кінець XVIII — початок XX ст.)*, в: *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Випуск 4, Дніпропетровськ 2006, сс. 159-160.

³⁸ Bairauskaite T., *op. cit.*, s. 126.

Симптоматичним виглядає той факт, що в 1816 р. саме польська шляхта Волині домоглася відміни цієї реформи. Таким чином, залежність начальника повітової поліції повернулася. При цьому помічники справників навіть в період 1805-1816 рр. обиралися повітовими сеймиками³⁹.

Православне духовенство, що отримало підтримку з боку держави, виконувало важливі функції. Воно повинно було стати одним з джерел соціальної стабільності, проводити відповідну роз'яснювальну роботу зі своїми парафіянами⁴⁰. Крім того, під час Листопадового повстання православні священники охоче і добровільно вивідували і доносили владі про різні політичні правопорушення⁴¹. Про цей факт збереглися відомості сучасників⁴². Вони виступали з агітацією проти «бунтівників», озвучували та розповсюджували адміністративні розпорядження влади по селах⁴³.

Авторитет російської влади в губернії забезпечували військові частини, що розміщувались тут. Найбільше військ було розташовано в прикордонних повітах: Кременецькому, Дубенському, Володимирському; найменше – в Овруцькому та Луцькому. В кожному повіті знаходився полк. Вони розташовувались не по повітових містах, а по інших містечках⁴⁴.

Від самого включення територій колишньої РП до складу Російської імперії політика влади по відношенню до польського нобілітету була надзвичайно лояльною. Це було зумовлено тим, що в основу взаємовідносин між шляхтою та урядом було покладено принцип вірності імперії. Репресії цілеспрямовано здійснювались тільки проти тих, хто відкрито виступав проти утвердження нової влади. Хоча перші такі випадки трапились вже в 1793-1795 рр., це трактувалось як винятки. Крім того, з часом навіть ті, хто взяв участь в польському повстанні 1794 р. повернули собі конфісковані маєтки⁴⁵.

Визначальною «рисию» російського дворянства була наявність матеріальних благ (майновий ценз). Елітність колишніх шляхтичів РП зумовлювалась їхнім походженням. У зв'язку з цією суперечністю вже в кінці XVIII ст. виник ряд проблем, пов'язаних з протистоянням між незаможною шляхтою, котра хотіла увійти до привілейованої верстви імперії, та російським дворянством, яке не хотіло її допускати⁴⁶.

За словами Д. Бовуа, на 1807-1809 рр. припадає «пік добрих намірів» російської влади щодо польської шляхти. Значною мірою це було зумовлено політичним зближенням Олександра I та Наполеона. При цьому волинська

³⁹ Бовуа Д., *op. cit.*, сс. 194-196.

⁴⁰ ПСЗРИ, т. XXIII, с. 306.

⁴¹ Зінченко А. Л., *op. cit.*, с. 158.

⁴² *Pamiętniki kasztelana Narcyza Olizara*, s. 96.

⁴³ *Powstania Listopadowe 1830-1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria Europa wobec powstania*, Warszawa 1990, s. 208.

⁴⁴ Военно-статистическое обозрение Российской империи, сс. 1-3.

⁴⁵ Брославський В. Л., *op. cit.*, с. 144.

⁴⁶ Войтенко Ю. М., *op. cit.*, с. 167.

шляхта почувала себе особливо комфортно⁴⁷. Виступ Олександра I під час відкриття Сейму Польського Королівства 27 березня 1818 року черговий раз задекларував прихильне ставлення нової влади до Польщі. Російський імператор говорив про дружбу польського і російського народу, про нову епоху в їхньому (польському) житті і т.д.⁴⁸.

Польська шляхта не була піддана дискримінації в питанні визнання чи в мовному відношенні до Листопадового повстання⁴⁹. Шляхтич мав ряд почесних привілеїв, а також важливі переваги в суспільно-політичній, освітній, культурній сферах. Російська влада намагалась «аристократизувати» магнатерію, щоб та була наближена до двору і стала опорою держави. Для цього надавались баронівські, частіше графські титули⁵⁰. Елітному прошарку шляхти вдалося зберегти свої важелі впливу в регіоні через органи станового місцевого самоврядування⁵¹.

Зокрема, на губерніяльних сеймиках обирали: губерніяльного маршалка, президентів двох департаментів Головного Суду, асесорів, а від 1816 р. – президента губерніяльного межового суду. Депутати-шляхтичі мали кілька привілеїв: їхні маєтки не могли бути конфісковані (тільки за борги), до гербу міг бути доданий депутатський знак і т.д.⁵².

Особистість предводителів дворян та губернаторів, позиція яких була достатньо значущою у політико-соціальній сфері губернії, визначала взаєморозуміння між владою та суспільною елітою регіону. Російська влада вирішила проводити інкорпоративні процеси поступово. Для цього шукався компромісне вирішення стосовно розподілу влади між новою та старою владою. Вищі адміністративні посади (губернатор та ін.) очолювала «перевірена» політична еліта з великоросійських губерній, яка представляла інтереси центральної влади, нижчі ланки – місцева еліта, яка вливалася до управлінсько-державного життя⁵³.

На підросійських територіях і далі використовували польсько-литовське право (Литовський статут), що з однієї сторони було тимчасовою поступкою російської влади, з іншої – трактувалось як «законы местные». В залежності від конкретної галузі, Литовський статут доповнювався загально-російськими правовими нормами⁵⁴.

⁴⁷ Бовуа Д., *op. cit.*, сс. 119-120, 169-179.

⁴⁸ Materiały do sprawy polskiej. Królestwo Polskie: dokumenty historyczne dotyczące prawno-politycznego stosunku Królestwa Polskiego do Cesarstwa Rosyjskiego, Warszawa–Lublin–Łódź, 1915, ss. 97-109.

⁴⁹ Chwalba A., *Historia Polski 1795–1914*, Kraków, 2000, s. 210-213.

⁵⁰ Ibidem, s. 81-83.

⁵¹ Войтенко Ю. М., *op. cit.*, с. 165.

⁵² Baigauskaite T., *op. cit.*, s. 127-128.

⁵³ Войтенко Ю. М., *op. cit.*, сс. 166-167.

⁵⁴ Korobowicz A., Witkowski W., *op. cit.*, s. 67-71.

Загалом, в означений період поляки залишили за собою реальну владу на місцях, проте вже наприкінці правління Олександра I прослідковувались перші симптоми зміни напрямку політики щодо польської автономії⁵⁵.

Волинь стала тим регіоном, ставлення до якого в російській владі відзначалось особливою лояльністю. Особливо це помітно в порівнянні із Подільською та Київською губерніями. Прихильне ставлення влади до волинської шляхти виявилось зокрема в тому, що було дозволено призначати начальни-ка пошти на сеймику, а прохання про скасування призначення справників державою від 1805 р. було реалізоване. Навіть після 1825 р., коли політика влади стала жорсткішою, волинський губернатор поляк Бутовт-Анджейкович чинив пасивний супротив організації нового етапу російської декласації польської шляхти⁵⁶.

Ще одним свідченням лояльної політики уряду стосовно польської шляхти було те, що документація місцевої адміністрації (відомості і ревізькі сказки) та в судах велась двома мовами (польською та російською). Навіть в головних судах, які подавали апеляції до Сенату, ухвали приймалися в двох мовних версіях⁵⁷.

Дефіцит кадрів для місцевої адміністрації зумовив те, що склад усіх судів, за винятком радників та секретарів головних судів та половини складу надвірних судів, обирався серед шляхти, що володіла маєтками. За указом від 19 березня 1800 р. можна було обирати також і неосілу шляхту⁵⁸.

Поряд з лояльною національною політикою щодо поляків можна простежити намагання російський уряд відділити поляків Західного краю від Царства Польського, послабити інтенсивність стосунків і впливів з Варшави. Для цього кордон між Царством Польським та Західним краєм був у порівнянні з кордонами між іншими частинами імперії жорсткішим⁵⁹. Навіть Південно-Західний край відділявся від Північно-Західного з метою покращення асиміляційних процесів⁶⁰.

Висновки. Національна політика російського уряду не була цілеспрямованою, залежала від геополітичної ситуації, поглядів імператора, суб'єктивності та рівня корумпованості представників конкретної ланки чиновницької системи. Вона характеризувалась толерантністю, особливо стосовно волинської шляхти. Завдяки збереженню системи обрання місцевих урядовців на шляхетських зібраннях польські великі землевласники великою мірою залишили в своїх руках місцеву владу. Російська влада намагалась балансувати між задекларованими ідеологічними постулатами та

⁵⁵ *Materyały do sprawy polskiej*, s. 110.

⁵⁶ Бовуа Д., *op. cit.*, с. 146.

⁵⁷ Korobowicz A., Witkowski W., *op. cit.*, s. 74.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 75.

⁵⁹ *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, с. 45.

⁶⁰ Korobowicz A., Witkowski W., *op. cit.*, s. 75.

реальною владою польської шляхти на Волині. Частіше за все, домінування польської шляхти на практиці визначалось такими факторами: домінування традицій Речі Посполитої, суспільний та економічний вплив польської шляхти, слабкість і відсутність налагодженої чиновницької структури російської влади.

WŁODZIMIERZ DENIS

**Russian local administration and Polish nobility in the context
of “the Polish question” solution in the region of Wolyn (1800-1830)**

(Summary)

The following paper presents the problem of relations between the Polish elites and the local Wolyn administration after the failure of the November Uprising and the incorporation of the region of Wolyn to the Russian state. Based on a wide variety of examples from the history of the Western parts of the Russian empire, the author is trying to introduce to the complexity of the Russian national politics and ideology towards a very attractive Polish culture.

Translated by Michał Gierat